

Pauli Heikkilä

Itsenäisenä Euroopassa

Suomi ja Euroopan taloudelliset
yhdentymissuunnitelmat 1923-1957

Itsenäisenä Euroopassa

Pauli Heikkilä

Itsenäisenä Euroopassa

Suomi ja Euroopan taloudelliset
yhdentymissuunnitelmat 1923–1957

Kansikuva: Helsingin Sanomat järjesti syksyllä 1994 julistekilpailun EU-kansanäänestyksen alla. Reetta Hautamäki tuli tällä teoksella toiseksi nuorten kyllä-sarjassa. Käytetään tekijän ystävällisellä luvalla.

Suomen tietokirjailijat ry. on tukenut kirjan tekemistä.

© 2021 Pauli Heikkilä

Kustantaja: BoD – Books on Demand, Helsinki, Suomi

Valmistaja: BoD – Books on Demand, Norderstedt, Saksa

ISBN: 978-952-80-4632-5

"Eurooppa, Eurooppa, ethän sä nuku?
Varjele tuholta kylvöjes sato.
Synkkä on Karjalan korpien luku.
Pelasta oikeus, ettemme huku.
Rakenna vääryyttä vastahan pato.

Eurooppa, Eurooppa, ethän sä nuku?
Pelasta vapaus – aatteista ylin.
Kirjoita aikamme ihmisen luku.
Kirjoita totuus, ettemme huku.
Pohjola kutsuu palavin kyllin."

Einari Vuorela: Eurooppa, Eurooppa!

(*Suomen Kuvalehti* 1940:8, 200–201)

Sisällysluettelo

Johdanto	9
Paneurooppa 1923–1936	17
Sosialistinen Eurooppa	30
Briandin aloite Kansainliitossa.....	38
Talouden kasvava merkitys	43
Pienet alueelliset askeleet.....	50
Paneuroopan syrjäkyä	56
Uusi Eurooppa 1940–1944	59
Eurooppahuumaa	60
Saksa lähtee Eurooppaan... ..	71
Suomi menee Pohjolaan.....	78
Talouden kolmio	86
Julkinen talous.....	86
Valtiojohtoisuus ja korporatismi	91
Suurelinterilat vs. maailmantalous	97
Siirtomaita Euroopan sisällä	105
Lännen suunnitelmat.....	118
Ulkoasiainneuvottelukunta	131
Mistä tunnet sä Euroopan?	136

European Movement 1948–1957	139
Euroopan neuvosto	142
”Suomi on väliasemassa”	150
Hidas avautuminen maailmalle	158
Vapaakauppaa kohti	159
Eurooppa jakaantuu ja yhdistyy	167
Schuman Suomessa	178
Puolustusyhteisön katsahdus ja kapsahdus	184
Mutkikkaat tiet Roomaan	191
Kun Suomi putosi Euroopasta	204

Suomen ulkopoliitiikan kolmio	209
-------------------------------------	-----

Käytetyt lyhenteet	217
English Abstract	218
Lähteet.....	219
Henkilöhakemisto	238
Liite: Kronologia	243

Johdanto

Euroopan yhdentymisen historia kerrotaan suomalaisissakin kirjoissa tavallisesti aloittamalla toisen maailmansodan jälkeisestä integraatiosta. Myöhempi kehitys kuvataan Keski-Euroopan tiivistyvällä yhteistyöllä, johon Suomi monen mutkan jälkeen pääsi mukaan liittymällä Euroopan unioniin tammikuussa 1995.

Tämä kirja ensinnä vaihtaa näkökulmaa yhteisistä järjestöistä ja tarkastelee suomalaisten suhtautumista yhdentymisen suunnitelmiin kansallisista lähtökohdista. Toiseksi kirjassa palataan aikaan ennen nykyisten instituutioiden perustamista, jolloin yhdentyminen oli vain ajatus ja sen käytännön toteuttamiseksi esitettiin monia vaihtoehtoja. Suomi oli kuitenkin tuolloinkin osa eurooppalaista kansainvälistä järjestelmää ja täälläkin poliitikot, liikemiehet, filosofit, kirjailijat ynnä muut pohtivat, miten säilyttää kansallinen omalaatuisuus keskinäisen yhteistyön tiivistyessä. Kun kirjan nimessäkin komeilee sana itsenäisyys, käsittelee kirjan sisältökin kansallisvaltion itsenäisyyden mahdollisuuksia ja edellytyksiä kansainvälisen tilanteen muuttuessa ja taloudellisten suhteiden ylittäessä valtioiden rajat. Miten pieni maa eli Suomi on Euroopassa, maailmassa, olemassa? Sama kysymys on säilynyt tämänkin päivän keskustelussa, johon kirja pyrkii lisäämään historiallista ulottuvuutta.

Kirja on jatkoa aiemmalle tutkimukselleni Euroopan yhdentymisen historiasta. Väitöskirjassani (2011) määrittelin yhdentymisen kansainvälisten suhteiden erityistapauksena: rajat ylitetään diplomatian, kulttuurin tai talouden saralla, mutta tullakseen luokitelluksi yhdentymiseksi, kansainvälisen toiminnan – tai sitä koskevan suunnitelman – täytyy sisältää niitä kaikkia, vaikka niiden painotus ja tärkeysjärjestys voi muuttua. Edelliskirjassani *Tasavalta vai tasapaino?* (2017) käsitteelin suomalaisten keskustelua Euroopan kulttuurista: mitä oikein oltiin yhdistämässä? Jaottelin keskustelijat joko tasavalta-aatteen tai tasapaino-opin kannattajiksi: Edelliset halusivat perustaa kansainvälisen järjestön hillitsemään kansallisia intohimoja ja kiistoja. Jälkimmäiset luottivat kansallisvaltioiden vapaan yhteistyön hyödyttävän Suomen kaltaista pientä valtiota ja halusivat enintään suojautua suurvallan kylkeen.

Tässä kirjassa tarkastellaan suomalaisen ulkopolitiikan ja talouselämän suhtautumista ajanjaksolla esitettyihin yhdentymissuunnitelmiin. Näissä kirjoissa on tiettyä päällekkäisyyttä ja jopa samoja lauseita, kuten tämä, mutta molemmat toimivat itsenäisinä kokonaisuuksina. Poliittikka, kulttuuri ja talous ovat monella tavalla limittyneet toisiinsa, joten niiden erottaminen on aina jonkin verran keinotekoisia. Näistä politiikan ja talouden piirit ja intohimit ovat kaiketi lähimpänä toisiaan, jolloin niiden käsittely samojen kansien välissä on perustellumpaa kuin kolmannen kirjan kirjoittaminen.

Ajanjakson suunnitelmiin kuuluvat Richard Coudenhove-Kalergin Paneurooppa, natsi-Saksan Uusi Eurooppa sekä toisen maailmansodan jälkeiset *European Movement* (Euroopan-liike) ja taloudellinen yhdentyminen. Toinen maailmansota on kirjan ajallisessa keskiössä ja kirjan yhtenä tavoitteena on ollut uudistaa siihen liittyvää tutkimusta laajentamalla reilusti aikakehystä, jolloin jatkumot ja murrokset sen yli tulevat ilmi.

Aivan Suomen itsenäisyysjulistuksesta joulukuussa 1917 kirja ei ala vaan hyppää välittömän sodanjälkeisen ajan yli ”uuteen normaaliin”, jossa rauhansopimukset olivat kieltämättä lopettaneet aiemmin vallinneen sotatilan. Sisällissotaan ajautunut Venäjä ilmestyi pölyn laskeuduttua Neuvostoliittona ja uusi poliittinen liike fasismi sai ensimmäisen voittonsa Italiassa. Osoituksena rauhan hauraudesta tammikuussa 1923 Ranska miehitti Saksan sotavelkojen pantiksi Ruhrin teollisuusalueen. Rauhantoiveiden ja uusien aatteiden ristitulessa itävaltalainen kreivi Coudenhove-Kalergi perusti Paneurooppa-liikkeen ajamaan Euroopan yhdistymistä.

Tutkimuksen lopettamisvuoteen on monia syitä. Käytännönläheisenä suomalaisena perusteena on Euroopan Nuorisokampanjan Suomen työkomitean toiminnan loppuminen elokuussa 1957. Siinä missä ensimmäistä maailmansotaa seurasi neljä vuotta epävarmuutta ja hapuilua, toisen maailmansodan jälkeen talousrajoituksia jatkettiin myös Suomessa reilu vuosikymmen ja muilla aloilla sillä oli tätäkin pidemmät varjot; Baltian maissa toisen maailmansodan katsotaan päättyneen vasta neuvostojoukkojen lähdettyä elokuussa 1994. Euroopan taloutta oli jälleenrakennettu sodan jäljiltä vuosien ajan, mutta Euroopan talousyhteisön perustanut Rooman sopimus huhtikuussa 1957 oli merkittävä muutos, joka säteili Suomeen asti. Suomen kansainvälinen asema oli vahvistunut monin tavoin jo 1950-luvun puolivälissä, mutta Rooman sopimusta seurasi Britannian ajama Euroopan vapaakauppa-alue EFTA, johon Suomikin erityisjärjestelyin liittyi, mikä on laadultaan erilaista kuin sitä edeltävät pohdinnat. Kirjan perusväittämän mukaan Suomi oli ”itsenäisenä Euroopassa”, jolloin se ymmärrettiin enimmäkseen kansallisvaltioiden verkostoksi, mutta Rooman sopimuksen jälkeen Eurooppa samaistettiin taloudelliseen yhteistyöjärjestöön, johon Suomen piti muiden ulkopuolisten tapaan pyrkiä.

Euroopan unioni aloittaa itsekin historiansa toisen maailmansodan jälkeisistä suunnitelmista mutta viime aikoina akateemisessa tutkimuksessa on haastettu aiemmat aikarajaukset. Toisaalta on kiinnitetty huomiota poliittisten ratkaisujen sijasta yleisempään kehitykseen viestinnässä ja liikenteessä tekniikan edistytessä. Tulli- ja passimuodollisuuksista huolimatta välimatkoja taitettiin nopeammin ja joukkotiedotusvälineistä saatiin tietoa paitsi kotimaan myös ulkomaiden tapahtumista. Kuitenkin suurta osaa Euroopan yhdentymisen historiaa vaivaa teleologinen perusolettelu, että kehitys vie väistämättä kohti syvempää liittoutumista. Tämä asenne on muuttunut viimeisen vuosikymmenen osalta, mihin yhtäältä on vaikuttanut Euroopan unionin ilmeiset vaikeudet mutta toisaalta – toivoakseni – yhdentymisen historiankirjoituksen ammattimaistuminen.¹

Kansainvälisyyden dilemma on helposti havaittavissa taloudellisten toimijoiden ajattelussa niin tutkimusajanjaksolla kuin tänä päivänä. Kotimarkkinoilla kilpailu on oletetusti helpompaa mutta kansainvälisillä turuilla ja toreilla sekä riskit että mahdolliset voitot ovat suurempia. Protektionismin ja vapaakaupan ideaalitapauksia ei liene todellisuudessa olemassa ja näiden ääriesimerkin väliin mahtuu monta mahdollisuutta. Vapaakauppakaan ei nimestään huolimatta ole vapaata vaan monin tavoin säännösteltyä. Kenen kanssa ja minkälaisin ehdoin kansainvälisiin taloussuhteisiin suomalaisten pitäisi ryhtyä?

Minkälaisia taloudellisen liittoutumisen muotoja ehdotettiin? Perinteisesti taloudellisen integraation vaiheet jaetaan kauppaliitoksi, vapaakauppa-alueeksi, tulliliitoksi, yhteismarkkinoiksi, talousliitoksi, valuuttaliitoksi ja lopulta liittovaltioksi. Lyhyesti ilmaistuna parempia taloussuhteita tahtovat maat poistavat keskinäisen kaupankäynnin esteitä ja yhtenäistävät suhteitaan ulkopuolisiin. Esteiden poistamisen myötä lisääntynyt kauppa vaatii muutoksia myös jäsenten

sisäpolitiikassa.² Teoria esiteltiin vasta hieman tutkimusajanjakson jälkeen, mutta käsitteiden ilmiöt olivat toki jo olemassa.

Protektionismin ja vapaakaupan vastakkainasettelun lisäksi kirjan teoreettinen kehys keskittyy talouden ja politiikan/diplomatian osuuteen integraation määritelmässä. Niiden suhde on tunnetusti herkkä ulottuen kysymyksestä valtion osallistumisesta liike-elämään ja kansainvälistä kaupan reunaehtojen luomisesta solmimalla tavaravaihtoa sääteleviä sopimuksia. Päätin *Tasapaino vai tasavalta* -kirjan toiseen maailmansotaan, sillä natsi-Saksan Uusi Eurooppa oli pilannut yhdentymisen kulttuuriset perustelut ja taloudelliset välttämättömyydet tulivat niiden tilalle. Tässä kirjassa jatkan noiden taloudellisten perusteiden seuraamista 1950-luvulle mutta palaan myös edeltävien suunnitelmien taloudelliseen (ja poliittiseen) puoleen. Miten talous voisi yhdistää kansallisvaltioiden poliittisesti ja kulttuurisesti jakamaa Eurooppaa? Sen lisäksi tarkastelen yhdentymisen yleisempiä hyötyjä tai haittoja talouspiirien perusteluissa, eli mitä eurooppalaisuus tarkoitti heidän puheissaan.

Tutkimusaineiston pitkäkkäisinä lähdesarjoja ovat ensinnä viralliset ulkoministeriön aineistot. Lähettiläät ottivat ensimmäisenä vastaan Euroopan yhdentymistä koskevia suunnitelmia ja suodattivat vaikutelmansa Suomeen. Koska talous oli tuolloin enemmän valtioiden välistä kuin kansainvälistä, on perusteltua ottaa heidän näkemyksensä mukaan. Samalla ne tarjoavat laajemman yleiskuvan kansainvälisestä tilanteesta näinä vuosina.

Toisena lähdesarjana on julkinen taloudellinen keskustelu suomenkielisissä lehdissä. Suuren yleisön sanomalehdistöä olen lukenut merkittävien tapahtumien kohdalta. Talouslehdistä erityisesti Suomen Vientiyhdistyksen/Ulkomaankauppaliiton *Talouselämä*-lehdessä seurattiin tiiviisti yhdentymisen aloitteita ja niiden merkitystä avattiin lukijakunnalle. Aineiston muut lehdet, kuten *Elanto*,

Kansantaloustieteellinen Aikakauskirja, Kauppalehti, Kauppakamari-lehti, Liikemaailma, Liiketaito, Pellervo, Teollisuuslehti ja *Yksityisyrittäjä* palvelivat oman alansa – osuustoimintaliikkeen, yrittäjien, kauppiaiden, teollisuusyritysten – toimijoita kertoen heitä koskevista ulkomaan-tapahtumista. On oletettavaa, että erilaiset taustaryhmät näkyivät myös kiinnostuksessa yhdentymissuunnitelmiin. Kansainvälistymisen trendejä voi havaita pelkästään ulkomaanuutisten yleistymisessä vähitellen 1930-luvulla. Olen laajentanut tätä aineistoa sitä mukaa, kun näissä on viitattu muiden lehtien uutisointiin. Näiden lehtien levikkimäärä ei ollut suuren suuri mutta niiden lukijakunta koostui erityisen verkottuneista henkilöistä, joten niiden edustamilla ajatuksilla oli suuremmat leviämismahdollisuudet.³ Kuitenkaan näitä lehtiä, eikä myöskään ulkoministeriön Euroopan liittoa käsitteleviä asiakirjoja, ole juuri käytetty suomalaisessa historian tutkimuksessa. Toisaalta aiemman Suomen taloushistorian ja -politiikan tutkimuksen pohjalle on ollut helppo rakentaa.

Kirjan juuret juontuvat lyhyeen seminaaripaperiin kevättalvella 1999. Kahden vuosikymmenen aikana tutkimuksen tekeminen on muuttunut. Kansalliskirjaston ja Ulkoministeriön suorittamana arkistoaineiston digitalisointi on selvästi helpottanut aineiston käsittelyä. Tässä mielessä kirja on kahden ajanjakson tuote; sen perusta on luotu paperisten lehtien systemaattisella lukemisella, mitä on loppuvaiheessa parannettu digitaalisilla tietokannoilla ja hakusanoilla.

Tutkimuksen aikana historian tutkimuksessa oman kansallisen tirkistysaukon sijaan on entisestään painotettu transnationaalia näkökulmaa ja kansallisia tapahtumia osana laajempaa ilmiötä, joka on muovautunut kussakin kansallisessa ympäristössä omakseen. Kuitenkin yliopistoissamme oppiaine yhä jaetaan tsaarinaikaisesti Suomen ja yleiseen historiaan. Kirjan tarkoituksena on rakentaa yhteyksiä suomalaisen ja eurooppalaisen tarinan välille ja osoittaa niille yhteistä

kosketuspintaa. Yhdentymisen ehdotus tuli ulkomailta mutta sitä kannatettiin tai vastustettiin kotimaisista syistä. Osa noista syistä oli koko Euroopalle yleisiä, osa leimallisesti suomalaisista olosuhteista kumpuavia. Nämä pohdinnat, keskustelut ja muu toiminta ovat osa Suomen eurooppalaista historiaa.

Suomi on ollut Euroopan unionin jäsen 25 vuotta ja muutenkin tiiviisti kiinni maailmantaloudessa. ITSENÄISENÄ EUROOPASSA tuo historiallista taustaa Suomen asemaan kansainvälisissä verkostoissa. Kirjassa tarkastellaan talousvaikuttajien ja poliittisten päättäjien näkemyksiä Euroopan yhdentymisen suunnitelmiin itsenäistymisen alkuvuosina, toisen maailmansodan pyörteissä ja jälleenrakennuksen aikana. Teos tarjoaa uuden näkökulman kansainvälisen politiikan ja taloussuhteiden historiaan.

Nuorena tasavallassa keskityttiin kansantalouden rakentamiseen ja yhdentymisen aloitteita seurattiin varovaisella mielenkiinnolla. Natsi-Saksan taloudellista ajattelua epäiltiin alusta alkaen ja sodanaikaisia suunnitelmia suurtilataloudesta vastustettiin avoimesti. Sodan jälkeen säännöstelyä purettiin hitaasti ja Länsi-Euroopassa alkanut integraatio vaikutti kovin kaukaiselta. Euroopan talousyhteisön myötä Eurooppa muuttui tarkoittamaan taloudellista yhteistyöjärjestöä, johon Suomen oli muiden ulkopuolisten tavoin pyrittävä.

ITSENÄISENÄ EUROOPASSA on jatkoa VTT Pauli Heikkilän edelliskirjalle TASAVALTA VAI TASAPAINO? (SKS 2017)

BoDTM
BOOKS on DEMAND

www.bod.fi